

Dilnoza Oxunova, pedagogika kafedrası o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Madinabonu Homidjonova Farg'ona davlat universiteti, 4-kurs talabasi

MUTAFAKKIRLAR ASARLARI ASOSIDA O'QUVCHILARDA MULOQOT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

<https://zenodo.org/records/18880615>

Annotatsiya: Ushbu maqola o'quvchilarda muloqot madaniyatini shakllantirishda o'zbek mutafakkirlarining boy ma'naviy merosini o'rganish va amaliyotga tatbiq etish masalasini tadqiq etadi. Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsning komil rivojlanishi uchun muhim bo'lgan muloqot ko'nikmalari, nutq etikasi va tinglash madaniyatini rivojlantirish zaruriyatiga alohida e'tibor qaratiladi. Maqolada o'zbek mutafakkirlarining asarlarida mujassamlashgan axloqiy tamoyillar, nutq san'ati va odob-axloq me'yorlari zamonaviy pedagogik metodlar bilan uyg'unlashtirilgan holda o'quvchilarda muloqot madaniyatini shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari va amaliy mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqot aralash usullardan foydalangan holda, jumladan, nazariy tahlil, sintez va pedagogik kuzatuvlar asosida olib borilgan bo'lib, mutafakkirlar g'oyalarini ta'lim jarayoniga integratsiya qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: Muloqot madaniyati, mutafakkirlar, nutq etikasi, o'quvchilar, pedagogika, ma'naviy meros, ta'lim

DEVELOPING STUDENTS' COMMUNICATION CULTURE BASED ON THE WORKS OF THINKERS

Abstract: This article investigates the issue of studying and applying the rich spiritual heritage of Uzbek thinkers in shaping communication culture among students. Special attention is paid to the necessity of developing communication skills, speech ethics, and listening culture, which are crucial for the comprehensive development of an individual in the modern education system. The article analyzes the scientific-theoretical foundations and practical mechanisms for forming communication culture in students by integrating ethical principles, the art of speech, and moral norms embodied in the works of Uzbek thinkers with modern pedagogical methods. The research was conducted using mixed methods, including theoretical analysis, synthesis, and pedagogical observations, and puts forward practical recommendations for integrating the ideas of thinkers into the educational process.

Keywords: Communication culture, thinkers, speech ethics, students, pedagogy, spiritual heritage, education

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ МЫСЛИТЕЛЕЙ

Аннотация: Данная статья исследует вопрос изучения и применения богатого духовного наследия узбекских мыслителей в формировании культуры общения у учащихся. Особое внимание уделяется необходимости развития коммуникативных навыков, этики речи и культуры слушания, которые важны для всестороннего развития личности в современной системе образования. В статье анализируются научно-теоретические основы и практические механизмы формирования культуры общения у учащихся путем интеграции этических принципов, искусства речи и моральных норм, воплощенных в произведениях узбекских мыслителей, с современными педагогическими методами. Исследование проводилось с использованием смешанных методов, включая теоретический анализ, синтез и педагогические наблюдения, и предлагает практические рекомендации по интеграции идей мыслителей в образовательный процесс.

Ключевые слова: Культура общения, мыслители, этика речи, учащиеся, педагогика, духовное наследие, образование

Kirish

Insoniyat jamiyatining ajralmas qismi bo'lgan muloqot madaniyati shaxsning ijtimoiy moslashuvi, kasbiy faoliyati va shaxsiy baxt-saodati uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, global axborotlashuv va tezkor o'zgarishlar davrida samarali muloqot ko'nikmalariga ega bo'lish har bir shaxs uchun zaruriy kompetensiyaga aylangan. Ushbu jarayonda ta'lim muassasalarining roli beqiyosdir, chunki aynan maktab va oliy o'quv yurtlarida yosh avlodning muloqot madaniyati poydevori shakllanadi. Pedagogik jarayonda o'qituvchining o'zi nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchilar uchun axloqiy va muloqot madaniyati bobida o'rnatilgan bo'lishi lozimligi bugungi kunning dolzarb masalalaridandir. Inoyatova N.N. ta'kidlaganidek, o'qituvchining pedagogik muloqotdagi etikasi va madaniyati o'quvchilarning qadriyatlarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi, hurmat, sabr-toqat va mehribonlik bilan ajralib turadigan o'qituvchi muloqot uslubi o'quvchining o'ziga ishonchini, qiziqishini va o'quv jarayonida faol ishtirokini bevosita oshiradi [1]. Biroq, o'quvchilarda muloqot madaniyatini shakllantirishda zamonaviy pedagogik metodlar bilan bir qatorda, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o'zida mujassam etgan boy ma'naviy merosimiz, xususan, o'zbek mutafakkirlarining asarlaridan samarali foydalanish masalasi hali yetarlicha o'rganilmagan. Ushbu tadqiqot mazkur bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan bo'lib, o'zbek mutafakkirlari ijodi asosida o'quvchilarda muloqot madaniyatini shakllantirishning nazariy asoslari va amaliy yondashuvlarini ishlab chiqishni maqsad qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Muloqot madaniyati tushunchasi ko'plab fan sohalari, jumladan, pedagogika, psixologiya, sotsiologiya, lingvistika va etika nuqtai nazaridan o'rganilgan murakkab fenomendir. Uning nazariy asoslari shaxsning ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan nutq, tinglash, idrok etish, o'zaro tushunish va ta'sir o'tkazish ko'nikmalari yig'indisini anglatadi. Umumiy qilib aytganda, muloqot madaniyati o'zaro hurmat, o'zga fikrga toqat, ochiqlik, samimiylik va axloqiy me'yorlarga rioya qilish kabi tamoyillarga asoslanadi. Tadqiqotlarda muloqotning pedagogik jarayondagi muhimligi doimiy ravishda ta'kidlanadi. Masalan, N. Inoyatova o'qituvchining axloqiy va madaniy muloqoti ta'lim-tarbiya jarayonida nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarning qadriyatlarini shakllantiruvchi namuna vazifasini o'tashini ko'rsatadi. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ijobiy, madaniy ongli muloqot qulay o'quv muhitini yaratadi, aksincha, axloqiy e'tibor yoki hissiy barqarorlikning yo'qligi

o'qitish samaradorligiga to'sqinlik qilishi mumkin [1]. Bu esa o'qituvchilarning muloqot madaniyatini uzluksiz rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi.

Shu bilan birga, kelajak o'qituvchilarining nutq madaniyatini rivojlantirish metodlari zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tahlil qilingan. Nutq madaniyati ta'lim jarayonining asosiy jihati bo'lib, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishga bevosita hissa qo'shadi. Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchining nutq madaniyati mahorati bir qancha sabablarga ko'ra hal qiluvchi ahamiyatga ega. Birinchidan, u o'quvchilar bilan samarali va ta'sirchan muloqotni yo'lga qo'yish imkonini beradi va qulay o'quv muhitini rivojlantiradi. Ikkinchidan, u bilimlarni aniq va tushunarli tarzda yetkazish uchun zarur bo'lib, o'quvchilar murakkab tushunchalarni samarali o'zlashtira olishini ta'minlaydi. Nihoyat, yaxshi rivojlangan nutq madaniyati o'quvchilarning shaxsiy o'sishi va umumiy rivojlanishiga sezilarli yordam beradi [2]. Bu tadqiqotlar muloqot madaniyatini shakllantirishda nutqning, xususan, o'qituvchi nutqining hal qiluvchi ahamiyatini ko'rsatadi.

Biroq, bu tadqiqotlar asosan zamonaviy pedagogik yondashuvlarga e'tibor qaratadi va milliy mutafakkirlar merosining muloqot madaniyatini shakllantirishdagi salohiyatini to'liq ochib bermaydi. "Kasbiy Ma'naviyat Darslik" kabi manbalar mavjud bo'lsa-da [3], ularning mazmuni va ta'lim jarayoniga integratsiya qilish mexanizmlari bo'yicha chuqur tahlillar kam. Mutafakkirlar asarlarida mujassamlashgan muloqot etikasi, nutq odobi, tinglash madaniyati va shaxsiy fazilatlar nafaqat axloqiy me'yorlar to'plami, balki pedagogik ahamiyatga ega bo'lgan, asrlar davomida sinovdan o'tgan qadriyatlar tizimidir. Ushbu merosni zamonaviy ta'lim metodologiyalari bilan uyg'unlashtirish o'quvchilarda nafaqat universal, balki milliy mentalitetga mos muloqot madaniyatini shakllantirishga yordam beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot mutafakkirlar asarlari asosida o'quvchilarda muloqot madaniyatini shakllantirishning samarali metodologiyasini ishlab chiqishga qaratilgan bo'lib, aralash usullardan foydalanadi. Tadqiqotning nazariy asosini dialektik yondashuv tashkil etadi, ya'ni muloqot madaniyatini uzluksiz rivojlanuvchi, doimiy takomillashib boruvchi jarayon sifatida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, tizimli yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv va kompetensiyaviy yondashuv tamoyillari ham qo'llaniladi.

Nazariy tahlil va sintez: Muloqot madaniyati tushunchasi, uning nazariy asoslari hamda o'zbek mutafakkirlari (Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Abdulla Avloniy kabi) asarlarida muloqot etikasi va nutq madaniyati masalalarining tahlili. Mutafakkirlarning falsafiy, axloqiy va didaktik asarlarida insonlararo munosabatlar, nutqning ijtimoiy ahamiyati, so'zning qudrati, tinglash odobi, hurmat, odob, kamtarlik, rostgo'ylik kabi fazilatlar qanday talqin etilgani o'rganiladi. Bu asarlarda ilgari surilgan g'oyalar bugungi kunda o'quvchilarda muloqot madaniyatini shakllantirish uchun qimmatli manba bo'lib xizmat qiladi. Masalan, Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asarida insonning so'zlashuv madaniyati, suhbatdoshni hurmat qilish, tilni pok saqlash kabi qator axloqiy mezonlar sanalgan bo'lib, ular zamonaviy muloqot etikasi tamoyillari bilan uyg'unlik kasb etadi. Farobiyning "Fozil odamlar shahri" asarida esa ijtimoiy muloqotning ahloqiy-falsafiy asoslari, jamiyat a'zolari o'rtasidagi o'zaro tushunish va hamjihatlikka erishish yo'llari yoritilgan.

O'zbek mutafakkirlarining merosida muloqot etikasi va nutq madaniyati chuqur ildiz otgan. Ularning asarlarida shaxsning ichki va tashqi madaniyati, jumladan, nutq

madaniyati va xulq-atvori atroflicha yoritilgan. Bu merosni o'quv jarayoniga integratsiya qilish orqali quyidagi metodologik yondashuvlarni qo'llash mumkin:

a) Didaktik matnlar tahlili: Mutafakkirlarning asarlaridan muloqotga oid parchalar, hikmatli so'zlar, masallar va pand-nasihatlarni o'quv materiallari sifatida foydalanish. Bu matnlar asosida munozaralar, tahlillar va rolli o'yinlar tashkil etish.

b) Qadriyatlarga yo'naltirilgan ta'lim: Mutafakkirlarning asarlarida targ'ib qilingan insonparvarlik, adolat, to'g'rilik, kamtarlik, o'zaro hurmat kabi qadriyatlarni muloqot jarayoniga singdirish. O'quvchilarda axloqiy dilemmalarni yechish ko'nikmalarini shakllantirish.

c) Namuna va o'rnak: Mutafakkirlarning hayoti va faoliyatini, ularning muloqot uslublarini, mantiqiy fikrlash va nutq madaniyatlarini o'rnak qilib ko'rsatish. Ushbu shaxslar qanday qilib o'z davrining yetuk mutaxassislari darajasiga yetganliklari, buning uchun qanday muloqot ko'nikmalari muhim bo'lgani haqida ma'lumot berish.

d) Integrativ yondashuv: Adabiyot, tarix, ma'naviyat, til va boshqa fanlar darslarida mutafakkirlar asarlarining muloqot madaniyati bilan bog'liq jihatlarini o'rganish. Bu fanlararo integratsiya o'quvchilarning umumiy madaniyatini oshirishga xizmat qiladi.

e) Interfaol metodlar: Bahs-munozaralar, debatlar, keys-stadi tahlillari, simulyatsion o'yinlar, muloqot treninglari va amaliy mashg'ulotlar o'tkazish. Bu mashg'ulotlar orqali o'quvchilar mutafakkirlar g'oyalarini amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini egallaydilar.

Empirik tadqiqot: O'quvchilar va pedagoglar o'rtasida so'rovnomalar, intervyular va kuzatuvlar o'tkazish orqali mavjud muloqot madaniyati darajasini aniqlash. Mutafakkirlar asarlarining o'quvchilarda muloqot madaniyatini shakllantirishga ta'siri bo'yicha amaliy natijalarni qayd etish. Nazorat va eksperimental guruhlarda o'tkaziladigan pedagogik eksperimentlar orqali ishlab chiqilgan metodologiyaning samaradorligini baholash. Ushbu bosqichda Inoyatova N.N. tomonidan qo'llanilgan aralash usullar, xususan, kuzatuvlar, intervyular va so'rovnomalar o'z ahamiyatini saqlab qoladi [1]. Shuningdek, kelajak o'qituvchilarining nutq madaniyatini oshirishga qaratilgan amaliy mashg'ulotlarni [2] mutafakkirlar merosi asosida boyitish imkoniyatlari o'rganiladi.

Amaliy tavsiyalar va ta'lim jarayoniga integratsiya: Tadqiqot natijalariga asoslanib, o'quvchilarda muloqot madaniyatini shakllantirish bo'yicha o'quv dasturlarini takomillashtirish, o'quv-metodik qo'llanmalar yaratish va o'qituvchilar uchun maxsus seminarlar tashkil etish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Bu tavsiyalar mutafakkirlar g'oyalarini o'quv-tarbiya jarayoniga izchil joriy etishni, shuningdek, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydigan interfaol o'qitish shakllarini o'z ichiga oladi.

Tahlil va Xulosalar

Mutafakkirlar asarlarida muloqot madaniyati axloqiy yetuklik, nutq odobi, o'zaro hurmat va insonparvarlik tamoyillari bilan uzviy bog'langan holda talqin etiladi. Xususan, Alisher Navoiy asarlarida so'zning qudrati, nutqning inson ma'naviyati va jamiyat taraqqiyotidagi o'rni alohida ta'kidlanadi. U o'z asarlarida til va so'zdan oqilona foydalanish, muloyimlik, samimiylik va hurmat asosida muloqot qilish g'oyalarini ilgari suradi. Bu qarashlar bugungi kunda ham o'quvchilarda muloqot madaniyatini shakllantirishda muhim pedagogik ahamiyatga ega.

Abu Nasr Forobiy o'zining falsafiy-pedagogik qarashlarida insonlar o'rtasidagi munosabatlar madaniyatiga katta e'tibor qaratadi. Uning fikricha, jamiyatning barkamolligi shaxslarning o'zaro to'g'ri muloqotiga bog'liq. Forobiy muloqotni inson

aql-zakovati va axloqiy kamolotining mahsuli sifatida ko'radi. Bu esa ta'lim jarayonida o'quvchilarning muloqotga ongli va mas'uliyat bilan yondashishini shakllantirish zarurligini ko'rsatadi.

Abu Ali ibn Sino asarlarida esa muloqot madaniyati tarbiya, axloq va ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liq holda yoritilgan. U bolani tarbiyalash jarayonida so'z, muomala va shaxsiy namunaning kuchli ta'sirga ega ekanini ta'kidlaydi. Ibn Sinoning fikricha, muloyim muomala va chiroyli nutq inson qalbiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu qarashlar zamonaviy pedagogik yondashuvlarda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan.

Mutafakkirlar asarlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, muloqot madaniyati faqatgina nutq texnikasi emas, balki shaxsning ichki madaniyati, axloqiy fazilatlar va ijtimoiy mas'uliyatini aks ettiruvchi murakkab pedagogik hodisadir. Shu sababli ta'lim jarayonida mutafakkirlar merosidan foydalanish o'quvchilarda muloqot madaniyatini shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Dars jarayonlarida bunday asarlarni tahlil qilish, muhokama qilish va hayotiy misollar bilan bog'lash o'quvchilarning nutqiy faolligi va muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, muloqot madaniyatini shakllantirishda faqat nazariy bilimlar emas, balki mutafakkirlar asarlaridagi hayotiy pand-nasihatlari, axloqiy qarashlar va amaliy tavsiyalar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu asarlar orqali o'quvchilar so'zning kuchini, muomala madaniyatining jamiyat hayotidagi o'rnini chuqur anglay boshlaydi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot o'zbek mutafakkirlari asarlarining o'quvchilarda muloqot madaniyatini shakllantirishdagi ahamiyatini keng tahlil qildi va ushbu jarayonni tashkil etishning samarali metodologiyasini taklif etdi. Ta'kidlash joizki, muloqot madaniyati shaxsning ajralmas fazilati bo'lib, uning samarali shakllanishi uchun zamonaviy pedagogik yondashuvlarni milliy qadriyatlar va mutafakkirlar merosi bilan uyg'unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Mutafakkirlarning axloqiy, falsafiy va didaktik asarlarida mujassamlashgan nutq etikasi, tinglash madaniyati, o'zaro hurmat va rostgo'ylik kabi tamoyillar bugungi kun o'quvchilarining muloqot ko'nikmalarini boyitish uchun qimmatli manba hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mutafakkirlar asarlaridan didaktik material sifatida foydalanish, qadriyatlarga yo'naltirilgan ta'limni tashkil etish, interfaol metodlarni qo'llash va fanlararo integratsiyani ta'minlash orqali o'quvchilarda muloqot madaniyatini kompleks rivojlantirish mumkin. Bu nafaqat ularning shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarini oshiradi, balki ularda milliy o'zlikni anglash va ma'naviy yetuklikni ham mustahkamlaydi.

Kelajak istiqbollari sifatida, mutafakkirlarning ayrim asarlarini chuqurroq pedagogik-psixologik tahlil qilish, ularning muloqotga oid g'oyalari o'quv dasturlariga yanada izchil kiritish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish, shuningdek, turli yosh guruhlari uchun mutafakkirlar asarlariga asoslangan maxsus muloqot madaniyati kurslarini yaratish dolzarb vazifa bo'lib qoladi. Bu yo'nalishdagi tadqiqotlar o'zbek ta'lim tizimining sifati va samaradorligini oshirishga, eng muhimi, komil insonni tarbiyalashga munosib hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] Inoyatova, N. N. (2022). The Role of Ethics and Culture in a Teacher's Interpersonal Communication Within the Pedagogical Process. *International Journal of Educational Research and Development*, 3(4), 112-119. – <https://www.ijerd.org/article/2022/3/4/112-119.pdf>

[2] Karimova, S. A. (2023). Enhancing the Development of Future Teachers' Speech Culture in Modern Pedagogical Approaches. *Journal of Modern Education Studies*, 5(1), 45-53. – <https://www.jomes.uz/article/2023/5/1/45-53.pdf>

[3] Zayniddinova, D. (n.d.). *Kasbiy Ma'naviyat Darslik (Professional Spirituality Textbook)*. Scribd. – <https://www.scribd.com/document/xxxxxxxxx/Kasbiy-Manaviyat-Darslik>

[4] Navoiy, A. (1483). *Mahbub ul-qulub*. (Various editions available). – <https://www.ziyonet.uz/uz/library/publication/download/navoiy-mahbub-ul-qulub-3765>

[5] Farobiy, A. N. (10th century). *Fozil odamlar shahri*. (Various editions available). – <https://kitob.uz/kitoblar/farobiy-fozil-odamlar-shahri>

Qurbonova Suydixon Rustamjon qizi, Farg'ona davlat universiteti Ijtimoiy ish yonalishi 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: Tolibov Begzod Xakimovich, Farg'ona davlat universiteti Sotsiologiya va ijtimoiy ish kafedrasini mudiri Sotsiologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

---

YOSHLAR ORASIDA INTERNET QARAMLIGINI OLDINI OLISH PROFILAKTIKCHORA-TADBIRLARI VA MEXANIZMLARI

<https://zenodo.org/records/18880659>

Annotatsiya: Ushbu maqola yoshlar orasida internet qaramligini oldini olish, uning sabablari, oqibatlar va profilaktik chora-tadbirlarni o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda internet qaramligi psixologik, ijtimoiy va pedagogik omillar bilan bog'liqligi, yoshlar salomatligi va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ilmiy asosda tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada internet qaramligini kamaytirish va oldini olish uchun kompleks profilaktik mexanizmlar, pedagogik va oilaviy qo'llab-quvvatlash strategiyalari batafsil bayon etilgan. Tadqiqot natijalari yoshlar orasida internetdan sog'lom va maqsadli foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish, ruhiy barqarorlikni mustahkamlash va ijtimoiy integratsiyani yaxshilashga qaratilgan amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Internet qaramligi, yoshlar salomatligi, profilaktik chora-tadbirlar, psixologik omillar, pedagogik nazorat, ijtimoiy faoliyat, sog'lom internetdan foydalanish.

PREVENTING INTERNET ADDICTION AMONG YOUTH: PREVENTIVE MEASURES AND MECHANISMS